

ASOSIY VOSITALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI TAHLILINING USLUBIY JIHATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

To'layev Umidjon Ibroximovich

Soliq qo'mitasi huzuridagi Fiskal institut
Xasanboyev Oxunjon Ximmatjon o'g'li
Soliq qo'mitasi huzuridagi Fiskal institut

Annotatsiya. Mazkur maqolada asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi tahlilining uslubiy jihatlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Jumladan, asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, fond qaytimi ko'rsatkichi va uning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tahlilida ta'sir ko'rsatuvchi omillarni detallashtirish asosida yondashuv amalga oshirilgan. Bu esa, fond qaytimining o'zgarishiga har bir omilning ta'sir darajalarini aniq baholash imkonini bergan.

Kalit so'zlar: asosiy vosita, fond qaytimi, fond sig'imi, asosiy vositalar rentabelligi, asosiy vositalar daromadliligi, mahsulot hajmi, yalpi mahsulot, sotilgan mahsulot, texnologik uskuna.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ АНАЛИЗА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ ФОНДОВ

Тулаев Умиджон Иброхимович

Фискальный институт при Налоговом комитете
Хасанбаев Ахунджон Химматжон угли
Фискальный институт при Налоговом комитете

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы совершенствования методических аспектов анализа эффективности использования основных средств. В частности, реализован подход, основанный на детализации влияющих факторов при анализе показателей, отражающих эффективность использования основных средств, индекса фондоотдачи и факторов, влияющих на его изменение. Это позволило точно отсечит уровень влияния каждого фактора на изменение фондоотдачи.

Ключевые слова: основные средства, фондоотдача, фондоемкость, рентабельность основных средств, доходность основных средств, объем продукции, валовой продукт, реализованная продукция, технологическое оборудование.

IMPROVING THE METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF BASIC TOOLS

Tulayev Umidjon Ibroximovich

Fiscal Institute under the Tax Committee
Xasanboyev Oxunjon Ximmatjon ugli
Fiscal Institute under the Tax Committee

Annotation. This article describes the issues of improving the methodological aspects of the analysis of the effectiveness of the use of fixed assets. In particular, the approach was implemented based on detailing the influencing factors in the analysis of the indicators representing the efficiency of the use of fixed assets, the index of fund return and the factors influencing its change. This made it possible to accurately assess the impact levels of each factor on the change of the fund's return.

Key words: fixed assets, profitability of fixed assets, average fixed cost, return on fixed assets, fixed assets turnover, product volume, gross product, product sold, technological equipment.

Kirish.

Bugungi kunda jahon amaliyotida tahlil «korxonalar uchun biznes imkoniyatlarini aniqlash va yaratish, eng maqbul loyihaga investitsiya qilish yo'llarini aniqlash va nihoyat yangi biznes va texnik yechimlarni amalga oshirish uchun amalga oshiriladigan biznesni tahlil qilish faoliyatini tavsiflovchi bilim sohasi»²⁵ sifatida qaralmoqda. Shu sababli, xo'jalik yurituvchi subyektlarda, jumladan agrar sohada faoliyat yuritayotgan qayta ishlash korxonalarida asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi tahlilining uslubiy jihatlarini takomillashtirish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Ma'lumki, xo'jalik yurituvchi subyektlarning asosiy vositalar bilan ta'minlanganlik darajasi ularni samaradorlik ko'rsatkichlarini o'rganish asosida to'ldiriladi. Bu xo'jalik faoliyati mavjud asosiy vositalarga faqat miqdor ko'rsatkichlar bilan emas, balki uning sifat ko'rsatkichlarini ham o'rganish asosida baho beriladi. Chunki, xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalar bilan yetarli darajada ta'minlangan bo'lsada, biroq ulardan samarali foydalanilmasa, albatta uning xo'jalik faoliyati samaradorligi pasayishiga olib keladi. Shu bois, asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi darajasini o'rganish asosida mavjud imkoniyatlarni aniqlash tahlilda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi.

Albatta, xorijlik iqtisodchi olimlar Subramanyam (2020), Shadrina (2020) va Rumyansevalar (2020) hamda mamlakatimiz iqtisodchi olimlari Pardayev (2012), Isroilov (2017), Quدراتov (2012), Shog'iyosov (2009), Raximov (2020), Mavlonov (2020), Dusmuratov va Boltayev (2020) larning ilmiy-uslubiy asarlarida asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi tahlilining uslubiy jihatlarini tadqiq qilib o'rganilgan. Ya'ni, iqtisodchi olimlar tomonidan asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tahlilining uslubiy jihatlarini ko'rsatib o'tilgan. Xususan, iqtisodchi olimlar Pardayev, Xasanov va boshqalar (2012) esa "Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlarga: Av mahsuldorligi, Av rentabelligi, mashina va uskunalar quvvatlaridan foydalanish koeffitsiyenti kiradi" deb ta'kidlagan holda asosiy vositalar fond mahsuldorligi tahlil qilinayotgan davrda ishlab chiqarilgan (sotilgan) mahsulotning ular o'rtacha yillik qiymatiga nisbati shaklida aniqlanishini keltirib o'tishgan. Bundan ko'rinadiki, asosiy vositalar fond mahsuldorligining o'zgarishiga ishlab chiqarilgan yoki sotilgan mahsulot hajmining va asosiy vositalar o'rtacha yillik qiymatining o'zgarishi bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillar hisoblanadi.

Iqtisodchi olimlar Quدراتov va Fayziyevlarning (2012) fikriga ko'ra "Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish samaradorligi quyidagi 3 ta ko'rsatkich bilan ifodalanadi: 1. Fond qaytimi; 2. Fond sig'imi; 3. Fond rentabelligi". Jumladan, fond qaytimi ko'rsatkichi yalpi mahsulot hajmini asosiy ishlab chiqarish fondlarining o'rtacha yillik qiymatiga nisbati tariqasida aniqlashni tavsiya etishadi. Mazkur iqtisodchi olimlar fond qaytimining o'zgarishiga yalpi mahsulot hajmining o'zgarishi va asosiy ishlab chiqarish fondlarining o'rtacha yillik hajmining o'zgarishi bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida ko'rsatib, ularning fond qaytimi ko'rsatkichi o'zgarishiga ta'siri tahlilining uslubiy jihatlarini keltirib o'tishadi.

Iqtisodchi olimlar Pardayev, Isroilov va Isroilovlar (2017) asosiy vositalar samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlarga asosiy vositalar rentabelligi, asosiy vositalar qaytimi va asosiy vositalarning daromadlilik kabi ko'rsatkichlarni kiritishadi. Shundan, asosiy vositalarning qaytimi ko'rsatkichini sotilgan mahsulot hajmini asosiy vositalarning o'rtacha yillik qiymatiga bo'lish orqali aniqlashni tavsiya etishadi. Demak, bundan ko'rinadiki iqtisodchi olimlarning yondashuviga muvofiq asosiy vositalar qaytimining o'zgarishiga sotilgan mahsulot hajmining o'zgarishi va asosiy vositalar o'rtacha yillik qiymatining o'zgarishi kabi ko'rsatkichlar bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillar hisoblanadi.

Iqtisodchi olim Shog'iyosovning (2009) fikricha asosiy ishlab chiqarish fondlaridan samarali foydalanish ko'rsatkichlari tizimiga fond rentabelligi, fond qaytimi, fond sig'imi va asosiy ishlab chiqarish fondlaridan nisbiy iqtisod kabi ko'rsatkichlar kiradi. Xususan, asosiy ishlab chiqarish fondlarining fond qaytimiga aktiv asosiy fond qaytimi va aktiv asosiy fond ulushi bevosita ta'sir etuvchi omillar bo'lib, mazkur omillarning ko'paytmasi asosida fond qaytimi ko'rsatkichi aniqlanadi.

Iqtisodchi olimlar Dusmuratov va Boltayevlar (2020) "Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalardan foydalanishning intensivligi va samaradorligini umumlashtirgan holda tavsiflash uchun quyidagi ko'rsatkichlar qo'llaniladi: 1. Fond qaytimi; 2. Fond sig'imi; 3. Asosiy ishlab chiqarishdagi

²⁵https://www.google.com/search?q=Analysis+of+enterprise+activities&rlz=1C1GGRV_enUZ852UZ852&oq=Analysis+of+enterprise+activities&aqs=chrome.69i57j0l2.2139j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8

asosiy vositalar rentabelligi” deb ta’kidlagan holda har bir ko’rsatkich va uning o’zgarishiga omillar ta’sirining tahlil qilib o’rganishning uslubiy jihatlarini amaliy ma’lumotlar asosida ko’rsatib o’tishgan.

Yuqoridagi iqtisodchi olimlarning ilmiy-uslubiy asarlari sharhi shuni ko’rsatadiki, ular tomonidan asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko’rsatkichlar tasnifi va tavsifida mazmunan bir-biriga yaqin bo’lgan turlicha yondoshuvlar keltirilgan. Albatta, mazkur iqtisodchi olimlarning yondashuvlarini e’tirof etgan holda, bizning fikrimizcha agrar sohada faoliyat yuritayotgan qayta ishlash korxonalarida asosiy vositalardan foydalanishning intensivligi va samaradorligini ifodalovchi ko’rsatkichlar sifatida iqtisodchi olimlar Dusmuratov va Boltayevlar (2020) tomonidan tavsiya etilgan ko’rsatkichlardan tahlilda foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki, iqtisodchi olimlar tomonidan tavsiya etilgan ko’rsatkichlarning o’zgarishiga ta’sir ko’rsatuvchi omillar detallashtirilgan holda keltirilgan bo’lib, mazkur uslubdan foydalanish har bir omilning ta’sir qilish darajasini aniq baholash va oqilona boshqaruv qarorlari qabul qilish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi tahlilining uslubiy jihatlarini takomillashtirish masalalarini tadqiq qilishda ilmiy-tadqiqot metodologiyasining nazariy va empirik tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Endi asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko’rsatkichlardan biri fond qaytimi ko’rsatkichi va uning o’zgarishiga ta’sir ko’rsatuvchi omillar tahliliga to’xtalib o’tadigan bo’lsak, bunda asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini chuqurroq tahlil qilish maqsadida fond qaytimi ko’rsatkichini asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar va ularning aktiv qismi bo’yicha alohida tahlil qilib o’rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu bois, birinchi navbatda asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalarning fond qaytimi va uning o’zgarishiga ta’sir ko’rsatuvchi omillar tahlilini keltirib o’tamiz. Buning uchun dastlab “NAMUNA” mas’uliyati cheklangan jamiyat ma’lumotlari o’rganilgan holda tegishli ko’rsatkichlar shakllantirildi va ularni rejaga nisbatan solishtirish orqali o’zgarishi aniqlandi (1-jadval).

1-jadval ma’lumotlaridan ko’rinadiki, asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar fond qaytimining haqiqiy darajasi rejadagidan 0,2 so’mga oshgan. Ya’ni, 1 so’mlik asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar hisobiga ishlab chiqarilgan yalpi mahsulot hajmi rejaga nisbatan haqiqatda 20 tiyinga yoki 6,6 foizga oshgan.

Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar fond qaytimining o’zgarishi quyidagi omillar hisobiga sodir bo’lgan:

- asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar umumiy summasida asosiy vositalar aktiv qismi ulushining o’zgarishi;
- asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar aktiv qismi bo’yicha fond qaytimining o’zgarishi.

Mazkur omillar ko’paytmasi asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar fond qaytimining umumiy hajmiga teng bo’ladi. Uni quyidagi matematik formula ko’rinishida ifodalash mumkin:

$$FQ_I = AU \times FQ_A \quad (1)$$

Fond qaytimining o’zgarishiga omillar ta’sirini “Qayta hisoblash” usuli yordamida aniqlash mumkin. Buning uchun avvalo “Qayta hisoblangan fond qaytimi” ko’rsatkichini aniqlab olish lozim. Uni aniqlash uchun hisobot yilidagi (haqiqatdagi) asosiy vositalar aktiv qismi ulushini bazis yilidagi (rejadagi) asosiy vositalar aktiv qismi fond qaytimiga ko’paytirish kerak:

$$FQ_{Iq} = AU_1 \times FQ_{A0} = 0,60 \times 5,02 = 3,01 \text{ so'm}$$

Shundan so’ng, fond qaytimining o’zgarishiga omillar ta’siri hisob-kitob qilinadi.

Mazkur omillar ko’paytmasi asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar fond qaytimining umumiy hajmiga teng bo’ladi. Uni quyidagi matematik formula ko’rinishida ifodalash mumkin:

$$FQ_I = AU \times FQ_A \quad (1)$$

Fond qaytimining o’zgarishiga omillar ta’sirini “Qayta hisoblash” usuli yordamida aniqlash mumkin. Buning uchun avvalo “Qayta hisoblangan fond qaytimi” ko’rsatkichini aniqlab olish lozim. Uni aniqlash uchun hisobot yilidagi (haqiqatdagi) asosiy vositalar aktiv qismi ulushini bazis yilidagi (rejadagi) asosiy vositalar aktiv qismi fond qaytimiga ko’paytirish kerak:

$$FQ_{Iq} = AU_1 \times FQ_{A0} = 0,60 \times 5,02 = 3,01 \text{ so'm}$$

1-jadval

**Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish uchun
birlamchi ma'lumotlar**

№	Ko'rsatkichlar	Hisobot yili		O'zgarishi (+;-)
		Reja	Haqiqatda	
1	Ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, ming so'm	500000	577720	+77720
2	Mahsulot sotishdan olingan foyda, ming so'm	93000	110344	+17344
3	Asosiy vositalarning o'rtacha yillik qiymati, ming so'm:			
3.1	Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar (AVI)	166118	179800	+13682
3.2	Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalarning aktiv qismi (AVA)	96671	107880	+11209
3.3	Uskuna birligini o'rtacha yillik qiymati (B)	24168	21576	-2592
4	Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar tarkibida aktiv qismining ulushi (AU)	0,60	0,60	-
5	Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar rentabelligi, % (R _{AVI})	55,98	61,37	+5,39
6	Mahsulot ryentabelligi, % (R _M)	18,6	19,1	+0,5
7	Fond qaytimi (FQ), so'm:			
7.1	Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar bo'yicha (FQ _I)	3,01	3,21	+0,2
7.2	Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar aktiv qismi bo'yicha (FQ _A)	5,02	5,36	+0,34
8	Texnologik uskunalar o'rtacha yillik soni (S)	4	5	+1
9	Hisobot davri davomida uskunalarining ishlagan vaqti (V), soat	15500	17160	+1660
10	Shu jumladan, bir birlik uskuna hisobida:			
10.1	soat (Bs)	3875	3432	-443
10.2	smena (Bsm)	700	662	-38
10.3	kun (Bk)	350	345	-5
11	Bir birlik uskuna ishining smenalik koeffitsiyenti (Ks)	2	1,92	-0,08
12	Smenaning o'rtacha davomiyligi (D), soat	5,53	5,18	-0,35
13	Bir mashina-soatda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, (Bm), so'm	32258	33667	+1409

Shundan so'ng, fond qaytimining o'zgarishiga omillar ta'siri hisob-kitob qilinadi.

Birinchi omil, asosiy vositalar aktiv qismi ulushi rejaga nisbatan haqiqatda o'zgarmaganligi sababli, mazkur ko'rsatkich fond qaytimining o'zgarishi ta'sir ko'rsatmagan. Fond qaytimining o'zgarishiga asosiy vositalar aktiv qismi bo'yicha fond qaytimining o'zgarishining ta'sirini aniqlash uchun uning haqiqatdagi ko'rsatkichdan "Qayta hisoblangan" ko'rsatkichini chegirib tashlash lozim:

$$\begin{aligned} \pm \Delta FQ_{IA} &= (AU_1 \times FQ_{A1}) - (AU_1 \times FQ_{A0}) = (0,60 \times 5,36) - (0,60 \times 5,02) = \\ &= 3,21 - 3,01 = + 0,2 \text{ so'm} \end{aligned}$$

Demak, asosiy vositalar aktiv qismi fond qaytimining 0,34 ming so'mga oshishi fond qaytimi darajasining 0,2 so'mga yoki 6,6 foizga oshishiga sabab bo'lgan.

Yuqorida asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar fond qaytimining tahliliga to'xtalib o'tdik. Endi esa, fond qaytimining tahlilini asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalarning aktiv qismi va undan foydalanish samaradorligi bilan bog'lagan holda ko'rib chiqamiz. Chunki, asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalarning aktiv qismi mahsulot ishlab chiqarishda bevosita ishtirok etuvchi mehnat vositalari hisoblanadi. Ulardan samarali foydalanish mahsulot ishlab chiqarish hajmining ortishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar aktiv qismi bo'yicha (texnologik uskuna) fond qaytimi bevosita ularning soni, ish vaqti va o'rtacha bir soatlik mahsulot ishlab chiqarish hajmiga bog'liq. Mazkur ko'rsatkichlarning ko'paytmasini asosiy vositalar aktiv qismiga bo'lish orqali asosiy vositalar aktiv qismi bo'yicha fond qaytimi ko'rsatkichini aniqlaymiz. Ushbu hisob-kitobni tahlil uchun quyidagi matematik formula ko'rinishida ifodalash mumkin:

$$FQ_A = (S \times Bs \times Bm) : AVA \quad (2)$$

Texnologik uskundan foydalanish samaradorligini chuqurroq o'rganish maqsadida uskuna birligining ish vaqtini (Bs) ishlagan kunlar (Bk) soni, smenalik koeffitsiyenti (Bsm) va smenaning o'rtacha davomiyligining (D) ko'paytmasi ko'rinishida, texnologik uskunaning o'rtacha yillik qiymatini (AVA) esa uskunaning soni (S) va uskuna birligining o'rtacha qiymatining (B) ko'paytmasi ko'rinishida taqdim qilinsa, yuqoridagi texnologik uskuna fond qaytimini aniqlashning matematik formulasini quyidagi ko'rinishda kengaytirish mumkin:

$$FQ_A = (S \times Bk \times Ks \times D \times Bm) : (S \times B) \quad (3)$$

Ushbu formuladan texnologik uskunalar sonini (S) qisqartiradigan bo'lsa, u quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$FQ_A = (Bk \times Ks \times D \times Bm) : B \quad (4)$$

Shunday qilib, yuqoridagi matematik formuladan ko'rinadiki, asosiy vositalar aktiv qismi (texnologik uskuna) bo'yicha fond qaytimining o'zgarishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- uskunaning ishlagan kunlari sonining o'zgarishi;
- uskuna ishining smenalik koeffitsiyentining o'zgarishi;
- smenaning o'rtacha davomiyligini o'zgarishi;
- bir mashina-soatda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining o'zgarishi;
- uskuna birligining o'rtacha qiymatining o'zgarishi.

Uskuna fond qaytimining o'zgarishiga yuqoridagi omillar ta'sirini aniqlash uchun "Zanjirli bog'lanish" usulidan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Mazkur usuldan foydalanilganda dastlab shartli uskunaning fond qaytimi ko'rsatkichlari aniqlab olinadi.

Fond qaytimining birinchi shartli ko'rsatkichini aniqlash uchun yuqoridagi matematik formuladagi uskuna birligini rejadagi o'rtacha yillik qiymatining o'rniga uning haqiqiy o'rtacha yillik qiymatini olish lozim:

$$FQ_{Ash1} = (Bk_0 \times Ks_0 \times D_0 \times Bm_0) : B_1 = (350 \times 2 \times 5,53 \times 32258) : 21576000 = \\ = 124870718 : 21576000 = 5,79 \text{ so'm.}$$

Keyingi ikkinchi shartli ko'rsatkichni quyidagi zanjirli almashtirish, ya'ni uskunaning haqiqiy qiymati va haqiqatda ishlangan kunlari olinib, qolgan omillarning rejadagi miqdorlarini hisobga olgan holda aniqlab olish mumkin:

$$FQ_{Ash2} = (Bk_1 \times Ks_0 \times D_0 \times Bm_0) : B_1 = (345 \times 2 \times 5,53 \times 32258) : 21576000 = \\ = 123086851 : 21576000 = 5,70 \text{ so'm.}$$

Fond qaytimining uchinchi shartli ko'rsatkichi uskunaning haqiqiy qiymati, haqiqatda ishlangan kunlar soni, haqiqatdagi smenalik koeffitsiyenti va qolgan omillarning rejadagi darajasi bo'yicha hisobga olgan holda aniqlanadi:

$$FQ_{Ash3} = (Bk_1 \times Ks_1 \times D_0 \times Bm_0) : B_1 = (345 \times 1,92 \times 5,53 \times 32258) : 21576000 = \\ = 118163376 : 21576000 = 5,48 \text{ so'm.}$$

Fond qaytimining to'rtinchi shartli ko'rsatkichini aniqlashda bir mashina-soatda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi ko'rsatkichi reja bo'yicha qolgan omillarning esa haqiqatdagi ko'rsatkichi olinadi:

$$FQ_{Ash4} = (Bk_1 \times Ks_1 \times D_1 \times Bm_0) : B_1 = (345 \times 1,92 \times 5,18 \times 32258) : 21576000 = \\ = 110684682 : 21576000 = 5,13 \text{ so'm.}$$

Mazkur shartli ko'rsatkichlar aniqlab olingandan so'ng, uskuna fond qaytimining o'zgarishiga omillar ta'siri hisob-kitob qilinadi. Ya'ni, birinchi omilning ta'sirini aniqlash uchun birinchi shartli ko'rsatkichdan rejadagi ko'rsatkichni chegirish lozim:

$$\pm \Delta FQ_{AB} = ((Bk_0 \times Ks_0 \times D_0 \times Bm_0) : B_1) - ((Bk_0 \times Ks_0 \times D_0 \times Bm_0) : B_0) = \\ = 5,79 - 5,02 = +0,77 \text{ so'm.}$$

Demak, uskuna birligining o'rtacha yillik qiymatini rejaga nisbatan haqiqatda 2592 ming so'mga kamayishi uskuna fond qaytimi darajasining 0,77 so'mga oshishiga ta'sir ko'rsatgan.

Fond qaytimining o'zgarishiga uskunani ishlagan kunlari sonini o'zgarishining ta'sirini aniqlash uchun ikkinchi shartli ko'rsatkichdan birinchi shartli ko'rsatkichni chegirish kerak:

$$\begin{aligned}\pm\Delta FQ_{ABk} &= ((Bk_1 \times Ks_0 \times D_0 \times Bm_0) : B_1) - ((Bk_0 \times Ks_0 \times D_0 \times Bm_0) : B_1) = \\ &= 5,70 - 5,79 = - 0,09 \text{ so'm.}\end{aligned}$$

Hisob-kitoblardan ko'rinadiki, uskunani ishlagan kunlari sonining rejaga nisbatan haqiqatda 5 kunga kamayishi fond qaytimining 0,09 so'mga pasayishiga ta'sir ko'rsatgan. Ya'ni, bu uskunaning rejadan tashqari 5 kun davomida bekor turib qolishi natijasi hisoblanadi.

Uskunadan foydalanish smenalik koeffitsiyentining o'zgarishini fond qaytimining o'zgarishiga ta'sirini aniqlash uchun uchinchi shartli ko'rsatkichdan ikkinchi shartli ko'rsatkichni chegirish zarur:

$$\begin{aligned}\pm\Delta FQ_{AKs} &= ((Bk_1 \times Ks_1 \times D_0 \times Bm_0) : B_1) - ((Bk_1 \times Ks_0 \times D_0 \times Bm_0) : B_1) = \\ &= 5,48 - 5,70 = - 0,22 \text{ so'm.}\end{aligned}$$

Hisob-kitoblardan uskunadan foydalanishning smenalik koeffitsiyenti rejaga nisbatan haqiqatda 0,08 koeffitsiyentga pasayishi hisobiga fond qaytimi 0,22 so'mga kamayganligini ko'rishimiz mumkin.

Keyingi omil, smenaning o'rtacha davomiyligining o'zgarishi fond qaytimining o'zgarishiga ta'sirini aniqlash uchun to'rtinchi shartli ko'rsatkichdan uchinchi shartli ko'rsatkichni chegirish lozim:

$$\begin{aligned}\pm\Delta FQ_{Ad} &= ((Bk_1 \times Ks_1 \times D_1 \times Bm_0) : B_1) - ((Bk_1 \times Ks_1 \times D_0 \times Bm_0) : B_1) = \\ &= 5,13 - 5,48 = - 0,35 \text{ so'm.}\end{aligned}$$

Demak, smenaning haqiqatdagi davomiyligi rejadagidan 0,35 soatga pasayishi, fond qaytimini 0,35 so'mga kamayishiga ta'sir ko'rsatgan.

Fond qaytimining o'zgarishiga bir mashina-soatda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi o'zgarishining ta'sirini aniqlash uchun haqiqatdagi ko'rsatkichdan to'rtinchi shartli ko'rsatkichni chegirish kerak:

$$\begin{aligned}\pm\Delta FQ_{ABm} &= ((Bk_1 \times Ks_1 \times D_1 \times Bm_1) : B_1) - ((Bk_1 \times Ks_1 \times D_1 \times Bm_0) : B_1) = \\ &= 5,36 - 5,13 = + 0,23 \text{ so'm.}\end{aligned}$$

Bundan ko'rinadiki, bir mashina-soatda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining rejaga nisbatan haqiqatda 1409 so'mga oshishi fond qaytimini 0,23 so'mga ko'payishiga ta'sir ko'rsatgan.

Barcha omillar ta'sir darajalarining yig'indisi uskuna fond qaytimining umumiy o'zgarishi 0,34 so'mga teng bo'lishi lozim:

$$\begin{aligned}\pm\Delta FQ_A &= (\pm\Delta FQ_{AB}) + (\pm\Delta FQ_{ABk}) + (\pm\Delta FQ_{AKs}) + (\pm\Delta FQ_{Ad}) + (\pm\Delta FQ_{ABm}) = \\ &= (+0,77) + (- 0,09) + (- 0,22) + (- 0,35) + (+ 0,23) = +0,34 \text{ so'm.}\end{aligned}$$

Mazkur omillarning asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar fond qaytimining va mahsulot ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga ta'siri hisob-kitobini quyidagi jadval ko'rinishida keltirib o'tamiz (2-jadval).

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar fond qaytimining va mahsulot ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga uskunaning ishlagan kunlari soni, uskuna ishining smenalik koeffitsiyenti va smena o'rtacha davomiyligining o'zgarishi salbiy ta'sir ko'rsatgan. Shu bois, "NAMUNA" mas'uliyati cheklangan jamiyat rahbariyati mazkur o'zgarishlar sabablarini o'rganishi va ularni bartaraf etish imkoniyatlarini izlab topishi lozim. Bunday imkoniyatlardan biri sifatida shuni aytish mumkinki, "NAMUNA" mas'uliyati cheklangan jamiyatda rejadan tashqari bekor turib qolishlarga yo'l qo'ymaslik hisobiga mahsulot ishlab chiqarishni 71201 (9709 + 23734 + 37758) ming so'mga oshirish mumkin.

“NAMUNA” mas’uliyati cheklangan jamiyatda fond qaytimini omilli tahlil qilish natijalari

№	Omillar	Asosiy ishlab chiqarishdagi asosiy vositalar fond qaytimining o'zgarishi $\pm\Delta FQ_I = \Delta FQ_{An} \times AU_1$	Mahsulot ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi $\pm\Delta MH = \Delta FQ_{In} \times AVI_1$
1	Uskuna birligi o'rtacha yillik qiymatining o'zgarishi	$+0,77 \times 0,60 = +0,462$	$+0,462 \times 179800 = +83068$
2	Uskunani ishlagan kunlari sonining o'zgarishi	$-0,09 \times 0,60 = -0,054$	$-0,054 \times 179800 = -9709$
3	Uskuna ishining smenalik koeffitsiyentining o'zgarishi	$-0,22 \times 0,60 = -0,132$	$-0,132 \times 179800 = -23734$
4	Smena o'rtacha davomiyligini o'zgarishi	$-0,35 \times 0,60 = -0,21$	$-0,21 \times 179800 = -37758$
5	Bir mashina-soatda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining o'zgarishi	$+0,23 \times 0,60 = +0,138$	$+0,138 \times 179800 = +24812$
	Jami	+ 0,204	+36679

Xulosa va takliflar.

Shunday qilib, olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, agrar sohada faoliyat yuritayotgan qayta ishlash korxonalarida asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlarni, jumladan fond qaytimi va uning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni tahlil qilib o'rganishda yuqoridagi yondashuvdan (4-formula) foydalanish, uning o'zgarishiga omillar ta'sirini ancha to'g'ri hisoblashga imkon beradi. Chunki bunda uskunaning ishlagan kunlari soni, uskuna ishining smenalik koeffitsiyenti, smenaning o'rtacha davomiyligi, bir mashina-soatda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi va uskuna birligining o'rtacha qiymati inobatga olinadi va uning natijalari oqilona boshqaruv qarorlari qabul qilish, shu bilan birga, asosiy vositalardan foydalanish samaradorligining tahlilini uslubiy jihatlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar/Jumepamyra/Reference:

BHMS (2003) Buxgalteriya hisobining milliy standarti. 5-sonli BHMS "Asosiy vositalar" <https://lex.uz/acts/821041> (11.09.2023.)

BHMS (2022) Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti. 16-son "Asosiy vositalar" Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti. https://soliq.uz/storage/regulations/December2022/78ddcdfaa36e4cd2bd630e6144cb499b_28122022.pdf. (11.09.2023.)

Dusmuratov R.D., Boltayev A.S. (2020) Moliyaviy tahlil. –T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2020. – 382 b.

Pardayev M.Q. va boshqalar (2012). Moliyaviy va boshqaruv tahlili. – T.: "Cho'lpon", 2012. – 267 b.

Pardayev M.Q., Isroilov J.I., Isroilov B.I. (2017) Iqtisodiy tahlil: O'quv qo'llanma. – T, 2017. 446 b.

Qudratov T., Fayziyeva N. (2012) Korxonalar faoliyatining tahlili va nazorati. – T.: "Voris-nashriyoti", 2012. – 188 b.

Raximov M.Y., Astanakulov O.T., Kalandarova N.N. (2020) Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. Darslik. - T.: Iqtisod-Moliya. 2020. – 410 b.

Raximov M.Y., Mavlonov N.N., Kalandarova N.N. (2020) Iqtisodiy tahlil. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisod-Moliya, 2020. – 517 b.

Shog'iyosov T.Sh. (2009) Kompleks iqtisodiy tahlil. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009, - 93 b.

Subramanyam K.R. (2020) Financial statement analysis. 11th edition. New York, Mc Graw-Hill Education, 2016. - 814 pages.

Румянсева Е.Э. (2020) Экономический анализ: Учебник и практикум. Москва: Юрайт, 2020. – 381 с.

Шадрина Г.В. (2020) Экономический анализ: Учебник и практикум. Москва: Юрайт, 2020. – 431 с.